

ből való kiűzés, végül azután az élettől való megfosztás is. Az új értelmiség reflexív-megfigyelői pozíciójából nézve az ehhez hasonló tendenciák – lehetőségként, nem szükségszerűségként – láthatóvá válnak: láthatóvá, és (talán) megállíthatóvá. Bár a Nyugatban később, a háború-ankét vagy az írástudók árulása-vitaként ismert szövegek esetén sem alakul ki egységes álláspont abból a szempontból, hogy e tendenciák megállíthatók-e, és hogy az írástudóknak (értelmiségieknek) a feladata és felelősége-e ezeket megállítani, a modern értelmiségi szerep része, hogy legalábbis számot vet ezzel a kérdéssel. Balázs Eszter könyve fontos emlékeztető ebből a szempontból is.

RÁKAI ORSOLYA

Takács Róbert, Politikai újságírás a Kádár-korban, Budapest, Napvilág–Politikatörténeti Intézet, 2012, 376 p.

A Kádár-korszak kultúrájával, kultúrpolitikájával, politikatörténetével kapcsolatban mostanra számos kitűnő monográfia és dokumentum-összeállítás áll a kutatók rendelkezésére. Takács Róbert munkája egy különösen érdekfeszítő kérdéssel: a korszak sajtója és tájékoztatáspolitikája közötti összefüggésekkel foglalkozik. Könyve nem kizárólag a szűkebben vett „politikai újságírás” történetét dolgozza fel, monográfiája a nyomtatott sajtó teljes működéséről és annak politikai kontextusairól is átfogó képet ad. Szempont-, illetve adatgazdagságát nem lehet egy rövid ismertetés keretében bemutatni, ezért az alábbiakban néhány átfogóbb, illetve a nem sajtótörténész olvasó számára is izgalmas kérdéskörre szeretnék utalni. A könyv részletes képet nyújt arról az érdekes ellentmondásról, hogy miközben a pártvezetés a sajtót és a tájékoztatást propagandaeszköznek tartotta, a nyomtatott sajtó – a politikai napilapokat, hetilapokat nem számítva – nem volt oly nagymértékben átpolitikálva, mint más, ugyancsak a szovjet tömbhöz tartozó országok esetében. Ennek oka a „differenciált közléspolitikai” volt (a jól ismert tiltás, türés, támogatás alapelve), valamint az is, hogy a tájékoztatáspolitikai abban is differenciált, hogy egyes lapokat milyen

társadalmi rétegek, milyen szakmai körök és (főleg) mennyien olvasnak. Az irodalomtörténészeket közelebről is érdekelhetik a „cenzúra” működését bemutató fejezetek, melyek alapján kiderül, hogy a sajtópolitika milyen tudatosan és aprólékos figyelemmel hozta létre azt a szisztémát, melyben a szerkesztői felelősség megosztásával, az öncenzúrára való késztetéssel, a rendszer elveinek és tabuinak habitussá tételével sikerült elérni azt, hogy Magyarországon nem működött cenzúrahivatal, mert nem is volt szükség rá, amit természetesen a politikai vezetés a saját liberalizmusának jeleként ünnepelet.

A könyv hosszan tárgyalja a korabeli „belpolitikai újságírás” jellegét, kérdéseit, ellentmondásait. Itt jól látható, hogy a kádári rendszer sajátosságai mintegy rendszerszinten is meghatározták a tájékoztatást, nem csak kívánalmak, normák, utasítások formájában. Mint hogy a pártvezetésen belüli frakciók léte, azok vitái és belső harcai teljes mértékben tabusítva voltak, a magyar sajtó nem foglalkozhatott a „polgári” belpolitikai újságírás kedvenc témájával: a rivális politikai erők, alapvetően a pártok szereplőinek és törekvéseinek elemzésével. Ez a körülmény nem csak a fontos hírek eltitkolása miatt volt baj, hanem egyenes következményként a belpolitikai újságírást egyhangúvá, szürkévé, lagymataggá tette. A belpolitikai híradások ezért gyakran csip-csup ügyekkel, periférikus problémákkal foglalkoztak. Ilyen volt a szolgáltatások gyengesége („udvariatlan eladók”), az ellátási nehézségek („nincs elég sör”), a munkahelyi sérelmek-visszásságok és hasonlók. Takács felhívja a figyelmet arra is, hogy élelmes újságírók úgy próbálták a (belpolitikai) hírhedséget kielégíteni, hogy visszavonult, többé-kevésbé már a történelmi múlt részévé vált politikai szereplőkkel készítettek interjúkat, portrékat, visszaemlékező anyagokat. A ma már (főleg a fiatalok körében) eléggé elterjedt hiedelemmel ellentétben a Kádár-korszakban egyébként lehetett – persze körültekintéssel és a játékszabályok betartásával – a társadalmi problémákról, a közélet ellentmondásairól is cikket írni, sőt, a hatalom olykor egyenesen elvárta az ilyesmit, de a „konstruktív kritika” jegyében.

A pártvezetés idegenkedett a problémák – ahogy akkor mondták – „feketére lakkozásától”.

Nagyon érdekesítő a magyar „külpolitikai újságírással” kapcsolatos részletek. Ezen a területen az újságírók egy különösen ingoványos talajon manővereztek. A hidegháború szakaszai során, illetve általában véve a szovjet–amerikai nagyhatalmi szembenállás paranoid légkörében az újságíróknak egyszerre kellett tekintettel lenniük egyrészt a Szovjetunió, másrészt a szovjet tömb országai, harmadrészt a magyar pártvezetés és végül (az önmagukkal szemben magasabb igényeket támasztó szerzők esetében) a szakma elvárásaira. A kommunista országok esetében alapelv volt, hogy csak az érintett országok hírügynökségeinek anyagait lehetett átvenni-közvetíteni, nehogy konfliktusra kerüljön sor két „baráti ország” vezetése között. A nyugati ügynökségektől átvett anyagokat a szovjet tábor éppen aktuális külpolitikai törekvéseihez kellett hozzáigazítani, így például a különösen érzékeny területnek számító arab–izraeli konfliktusok tálalása, vagy a Szovjetunió belső ügyeit érintő hírek esetében. Ahogy a korszakban mondták: „Ha Moszkvát romba dönti egy földrengés, az nálunk akkor lesz hír, ha a TASZSZ (a szovjet hírügynökség) is közlést tesz”. A könyv számos ezzel kapcsolatos érdekes példát ismertet (szovjet úrbalesetek, prágai tavasz, NATO-rakételepítések stb.). Különösen érdekes látni a külpolitikai érdek, a belpolitikai érdek, az állampolgári érdek és a sajtó felelősségének konfliktusát a csernobili atomerőmű katasztrófájára vonatkozó magyar hivatalos kommunikáció zavarai esetében.

Míg a kötet egyes témakörei (tájékoztatás, nyilvánosság, sajtóirányítás, „három T”, cenzúra) már megjelentek a korszakra vonatkozó, korábbi politikatörténeti, kultúrtörténeti, irodalomtörténeti vizsgálódásokban, egészen újszerűek és frissek (noha nem előzmény nélküliek) az akkori magyar „újságíró-társadalomra” vonatkozó elemzések. A kötet alapos képet nyújt az újságíró-társadalom nem és életkor szerinti megoszlásáról, végzettségéről, képzettségéről, párttagságról-pártonkívüliségéről. A korszakra jellemző adalék például, hogy a csupán

nyolc általánossal rendelkező „újságírók” aránya 1972-ben *magasabb* volt a vezetők, mint az alacsonyabb szinteken dolgozó sajtómunkások körében. Ugyanezen 1972-es felmérés szerint csupán alig minden ötödik magyar újságíró beszélt valamilyen idegen nyelven. Mint a korszakban minden kulturális területen, itt is sokat nyomott a latban a politikai megbízhatóság vs. professzionalizmus kérdése. Minthogy a tájékoztatás és a propaganda a politika számára kiemelten fontos (és érzékeny) területek számított, részben azért is, mert a hatalom álláspontja szerint az újságírók és az írók különösen fontos (és kompromittáló) szerepet játszottak az 1956-os „ellenforradalmi” eseményekben. Ezért a politikai megbízhatóság sokat számított az újságírók alkalmazása és elismerése tekintetében, ugyanakkor az ötvenes–hatvanas évek normáitól eltávolodó szerkesztőségi vezetők már engedékenyebben viszonyultak ehhez a kérdéshez, mint maga a sajtóirányítás. Társadalomtörténeti szempontból is izgalmasak azok az elemzések és adatsorok, melyek az újságírói fizetésekre vonatkoznak, a szerző itt cáfolja a „rosszul fizetett újságíró” alakjára vonatkozó, a korszakban elterjedt mítoszokat, hiedelmeket.

Takács Róbert könyvet a szakirodalmi, illetve empirikus-filológiai forrásai összetettek és széleskörűek: a szerző nagy alaposággal dolgozta fel a korszakkal foglalkozó tudományos, részben sajtótörténeti irodalmat, a sajtómunkások visszaemlékezéseit, a különféle archívumokban fellelhető „oral history” anyagot, valamint a levéltári forrásokat is. E minuciózus kutatómunka eredményeként olyan mű jött létre, mely – szerkezete szerint – először a tájékoztatáspolitikai alapelveit, másodsor a sajtóirányítás felépítését és gyakorlatát, harmadszor a kommunikációs eszközök strukturális felépítését, negyedszer az újságíró-társadalom jellemzőit tárgyalja. A kötet címrendszere ennél összetettebb és árnyaltabb, de e felsorolás alapján képet nyerhetünk a főbb kérdéskörökről, valamint az egész vállalkozás átfogó jellegéről-igényéről. A módszertani-szemléleti kérdésekhez tartozik a könyv „összehasonlító szemlélete”: a hazai szocialista sajtó működését nem a nemzetközi összefüggésekből kiszakítva, hanem

azok figyelembevételével rekonstruálja-elemzi, egyrészt megvilágítva azt, hogy az akkori magyar sajtó mennyiben tért el más szocialista országok gyakorlatától, másrészt mennyiben függött azoktól, elsősorban a Szovjetunió éppen aktuális elvárásaitól is.

HAVASRÉTI JÓZSEF

Zeitschrift für Germanistik, Neue Folge, 22. évf., 3/2012

A berlini Erhard Schütz gondozásában megjelenő *Zeitschrift für Germanistik* tematikus számanak középpontjában a tárca poétikája és medialitása áll. Jelen szám nem előzmény nélküli, hanem a feuilletonról való gondolkodás egy újabb állomása, ugyanis Schütz egy évtizeddel korábban már publikált egy kötetet ugyanebben a témakörben. A Kai Kauffmann-nal közösen jegyzett kiadvány a tárcakutatás problémáit és perspektíváit vette górcső alá (Kauffmann, Kai–Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der Kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*, Berlin, 2000.), s ez a füzet most ezt folytatja, de nem a deziderátumok feltárása áll a középpontban, hanem a kutatás új perspektíváit helyezi előtérbe. Az akkor felvetett problémák, ha meg nem szűntek is, de az azóta eltelt egy évtized hozott eredményeket: többek között könnyebben elérhetővé váltak újságok és folyóiratok, nem utolsósorban a digitalizálásnak köszönhetően, sőt számtalan forrás lehívható az internetről, például az *Anno* az Osztrák Nemzeti Könyvtárból (www.anno.onb.ac.at), vagy a ZEFYS Berlinben (www.zefys.staatsbibliothek-berlin.de). A feuilletonkutatás azonban még mind bibliográfiailag, mind kiadástechnikailag bőven tartogat feladatot.

Az elmúlt évtized eredményeiről, a folyamatban lévő kutatásokról számol be Schütz két társszerkesztővel jegyzett tematikus folyóiratszám, amely hét tanulmányt és 18 kutatási beszámolót közöl. Az írások alapkérdésekkel, illetve esettanulmányokkal foglalkoznak. Schütz, a grazi Hildegard Kermayer, valamint a bázeli Barbara von Reibnitz bevezetőjükben a tárcakutatás perspektíváit tekintik át. Kiemelik,

hogy a feuilletonról való gondolkodás német nyelvterületen a korábbiakhoz képest nagy tekintélynek örvend: jól elkülöníthető a feuilleton mint az újság kultúrával foglalkozó része, a feuilletonszerű stílus, valamint a feuilleton mint műfaj. A múlt béklyóit sem hallgatják el: a nemzeti-konzervatív „Zeitungswissenschaft” legfőbb célja az volt, hogy az újság ’kultúrpolitikai’ részét (előszeretettel nevezték így 1933 után) a nemzeti újjáépítés szolgálatába állítsák, miközben a szórakoztatást beemelték a politizálás eszköztárába, s eközben alig kapott figyelmet a feuilletonszerű írásmód. A feuilletonkutatás kultúrpolitikai, elsősorban bölcsészettudományi alapú megközelítése eltűnt, miután a „Zeitungswissenschaft” egy tágan értelmezett publicisztika- és kommunikációtudományra oszlott, amely magát már empirikus társadalomtudományként határozta és határozza meg. Az irodalomtudomány ezt követően a feuilletonnal mint rovattal hosszú ideig csak irodalomkritikaként foglalkozott, a tárcával mint a „kis formával” csak egy-egy szerző munkássága kapcsán (Alfred Polgar, Joseph Roth, Robert Walser). Siegfried Kracauer és Walter Benjamin voltak azok, akik tárcáikat nem a megszokott formában, hanem az ellen írták; náluk már megmutatkozik az eszszé és a tárca dichotómiájának problematikája, melynek kapcsán szövegeiket az előbbihez sorolták. Közben a feuilleton szisztematikus kutatásának szükségessége is egyre időszerűbbé vált: egyrészt minél több újság „vonalt alatti részének” a feldolgozása, azonban egy szisztematikus szinkron–diakrón feuilletonfeldolgozás még várat magára. (Egy ilyen jellegű kutatás problémáit, kérdésfeltevéseit az irodalomtudomány oldaláról Kai Kauffmann érintette, míg kommunikációtörténeti vonatkozásaival Bernd Sösemann foglalkozott.) A tárca és a riport viszonya a 20. század első évtizedeiben főleg Egon Erwin Kisch és Joseph Roth írásaiban mutatkozik meg: kigúnyolják a tárcát, de annak az ellenfeleit is, egyben ők vitték be nagy virtuozitással a tárca eszköztárát a riportba. A weimari köztársaság alatt a csevegés helyét átveszi a referátum és a kritika, majd ez 1933 után a szemlélődés irányába tendál. A kutatás számára terra incognita a náci rezsim időszaka, de az